

Fredag på Fridays

Analyse av ureflekterte handlinger

Tekst: Bente Margrethe Lie

Essayet er en forkortet utgave av min Bacheloroppgave ved vernepleierutdanningen i Bergen. Utgangspunktet er et møte med Kari i praksis for to år siden, et møte jeg har tenkt på ofte. Situasjonen, slik jeg så den, ble notert i loggen min. Da jeg denne våren skulle skrive Bacheloroppgave så jeg det som en gylden mulighet til å forsøke å forstå hva som egentlig skjedde den gangen, hvorfor jeg reagerte som jeg gjorde og, så langt det er mulig, forsøke å forstå hva Kari kan ha opplevd.

Innledning

Det er fredag ettermiddag og jeg skal ha seinvakt på bofellesskapet. En av beboerne der er en dame på rundt 30 år med Downs syndrom, jeg kaller henne «Kari». Det siste året har Kari isolert seg stadig mer. Hverdagene tilbringer hun inne i leiligheten sin, hvor hun har konstruert sin egen aktivitet som hun kaller «jobb». Dette består i å se på amerikanske serier på tv eller pc mens hun skriver notater for hånd. Om en spør henne hva hun har gjort i dag svarer hun: «Jobber hele dagen jeg!»

Kari er veldig opptatt av jobben sin.

Hun vil helst bare være alene i leiligheten med notatene sine, og det er vanskelig å få henne med på andre aktiviteter. Personalet

Denne fredagen har Kari bestemt at hun vil til byen og ta en drink på Fridays.

bekymrer seg over at Kari isolerer seg i leiligheten, og forsøker å finne på aktiviteter for å få henne mer ut. Blant annet tilbyr de henne å gjøre noe kjekt sammen med et av personale hver fredag.

Denne fredagen har Kari bestemt at hun vil til byen og ta en drink på Fridays. Det er hun og jeg som skal gå. Jeg kjenner at jeg gleder meg.

Bofellesskapet disponerer en bil. Jeg får beskjed når jeg kommer på jobb at Kari og jeg kan bruke bilen fra klokken 16 – 18, og vi må være tilbake senest klokken 18.15.

Det er litt knapt, men kommer vi oss avgårde fort, rekker vi det.

Jeg går og ringer på til Kari for å si «hei» og avtale nærmere. Kari sitter i sofaen sin med skriveblokken i fanget. «Hei, Kari», sier jeg og går inn til henne i stuen. «Skal

Selv om det er sol i dag er det kaldt i luften, og jeg tenker hun kommer til å fryse med så lite klær på

du og jeg dra til byen og gå på pub i dag?» «Jaja», svarer Kari med blid stemme. Hun legger skriveboken fra seg på salongbordet og snur seg mot meg mens hun myser gjennom brillerglassene. Jeg tar det som et hint om at hun har lyst til å være med, og jeg kjenner jeg blir lettet. Kari er en dame som er veldig tydelig på at hun bestemmer selv. Dersom hun har bestemt seg for noe, blir det som regel sånn. Det er nok derfor jeg kjenner en ekstra lettelse i å oppdage at hun har bestemt seg for å være med. Så ser jeg plutselig at hun har på seg shorts. Selv om det er sol i dag er det kaldt i luften, og jeg tenker hun kommer til å fryse med så lite klær på. «Det er for kaldt å gå i shorts i dag, du må ta på deg en bukse før vi drar», sier jeg. Reaksjonen hennes kommer ganske momentant. Hun reiser seg bestemt

Kari har et verbalt språk som kan være vanskelig å oppfatte, men jeg skjønner godt at hun er helt uenig med meg.

opp, peker ut og peker på shortsene sine mens hun snakker til meg med sint stemme. Ansiktet hennes har et morskt uttrykk. Kari har et verbalt språk som kan være vanskelig å oppfatte, men jeg skjønner godt at hun er helt uenig med meg. «Men du kan bli forkjølet og syk om du går sånn», prøver jeg å forklare. «Du MÅ ta på deg en bukse før vi kan gå. Jeg kommer inn igjen om en liten stund og ser om du er klar», sier jeg og går.

Jeg venter en liten stund før jeg går tilbake. Tiden går fort, og jeg kjenner jeg

Om hun går sånn til byen kommer folk til å se på henne og le.

er stresset når jeg går og ringer på til Kari igjen. Nå må vi komme oss avgårde! Jeg finner henne midt på stuegulvet med et stort smil om munnen. «Sånn», sier hun og slår ut med armene for liksom å understreke at nå er nok alt greit. Hun har

«UT!», roper Kari mens hun peker på døren. Hun høres rasende ut.

tatt på seg en ullstillongs under shortsene. En av den mørkeblå, gammeldagse typen. «Å nei», tenker jeg. «Hun kan jo ikke gå

sånn på Fridays! Hva gjør jeg nå?» «Ja men Kari, du kan ikke gå sånn! Vi skal jo på Fridays! Da må vi jo pynte oss litt!» Kommentaren min falt ikke i særlig god jord. Kari tordner tilbake med sint stemme, enda sintere enn i sted. Samtidig feker hun med armene og gjør det veldig klart for meg at hun er helt uenig. Tankene surrer rundt oppe i hodet mitt. «Hva gjør jeg nå? Om hun går sånn til byen kommer folk til å se på henne og le. Og hva kommer de andre fra personalgruppen til å si om de hører at jeg har tatt henne med til byen i de klærne? Jeg MÅ få henne til å forstå at hun må ta på noe annet. Med rolig, bestemt stemme gjentar jeg: «Kari, du kan ikke gå sånn. Vi skal jo på Fridays og da pynter vi oss. Du MÅ ta på deg noe annet ». Jeg kommer inn igjen til deg om en liten stund og ser om du er klar.» «UT!», roper Kari mens hun peker på døren. Hun høres rasende ut.

Tilbake på vaktrommet kjenner jeg meg stresset og det brenner i kinnene. «Søren og!», tenker jeg. «Hvorfor i all verden vil hun absolutt gå med den shortsens? Vi skulle jo kose oss i byen i dag, og nå er jo alt bare kaos. Hva i all verden skal jeg gjøre om hun ikke har skiftet når jeg kommer tilbake?» Jeg kjenner at jeg er skuffet. Trine som jobber der, kommer innom vaktrommet og jeg benytter sjansen til å ta problemet opp med henne. «Hun kan ikke gå sånn til byen!», sier jeg til slutt. «Nei, det går jo ikke», bekrefter Trine før hun haster videre. Det føltes godt å få støtte. Klumpen i magen føltes med ett mye mindre, nå var jeg sikker på at jeg gjorde det rette.

Klokken var nå passert 17, og vi ville

Illustrasjonsfoto: Mikkel Hegna Eknes.

ikke kunne rekke til byen og tilbake til klokken 18. Det er ikke enkelt for Kari å ta buss, og taxi begge veier kan bli litt dyrt. Hun har ikke så mye penger igjen på TT-kortet. Heldigvis kan Trine kjøre oss innom byen på veien, men da må vi være klar til klokken 18. Så kan vi heller ta taxi tilbake igjen. Jeg kjenner hjertet slå ekstra fort mens tankene surrer – «Jeg må få Kari klar nå så vi kan sitte på med Trine!»

Jeg venter lenge nok til at Kari skal ha fått tid til å skifte, før jeg går tilbake. Hun er på soverommet og virker ikke særlig interessert i meg når jeg kom inn. Hun har tatt på seg strømpebukse, et fint skjørt og en dongerijakke. «Å så fin du var nå!» sier jeg og kjenner meg lettet. Kari fortsetter

med det hun holder på med, det virker som hun rydder i klesskapet sitt. «Skal vi dra til byen da?», spør jeg. «Jaja», svarer Kari. Jeg hører hun er irritert.

I bilen på vei til byen føles stemningen litt spent. Jeg er ikke sikker på om Kari fortsatt er irritert på meg. Antakeligvis. I tankene prøver jeg å overbevise meg selv om at Kari ikke kunne gått i shorts, i hvert fall ikke med stillongs under. Men jeg blir ikke helt overbevist.

Kari fryder seg, og jeg kjenner meg glad.

På Fridays viser en smilende dame oss vei til et bord i et hjørne. Hun vil ta imot vår bestilling, og Kari peker på en orange peach drink hun har funnet bilde av i menyen. «Uten alkohol!» skyter jeg fort inn og nikker diskret til servitøren. Selv bestiller jeg meg en sitronbrus.

Mens vi venter på drikken, blir vi plutselig «vekket» av en høylytt bjelle som ringer. Vi kvepper begge to, ser på hverandre og ler. Bjellen ringer til stadighet under hele besøket vårt på

Kari peker på en orange peach drink hun har funnet bilde av i menyen.

Fridays, uten at jeg vet hvorfor. Hver gang hopper vi til i stolen, ser på hverandre og ler. Kari fryder seg, og jeg kjenner meg glad. Jeg observerer hvordan hun koser seg med det gode i glasset og det virker som hun har glemt uenigheten vi hadde. Jeg

har likevel en uggen følelse i magen og brusen har en ubehagelig bismak. Kvelden ble ikke akkurat som jeg hadde tenkt. «Burde jeg ha gjort noe annerledes?» undrer jeg.

Omsorg og paternalisme

Gjennom Helse- og omsorgstjenestelovens § 1-1, er kommunen forpliktet til å sikre god kvalitet på helse- og omsorgstjenestene. Men hva ligger egentlig i ordet «omsorg», og hva betyr det at omsorgen har «god kvalitet»?

Ofte blir omsorg sett på som noe vi har – at vi «har omsorg for» en eller flere. Men

Omsorg er forbundet med omtanke, oppmerksomhet, deltakende sympati, forståelsesfullhe

omsorg er også noe vi gir, eller noe vi gjør – «omsorg er en praksis» (Christensen og Nilssen 2006, s 15). Per Lorentzen sammenligner det å ha omsorg for noen med det å være en god venn, og han forklarer at omsorgen «utspiller seg innenfor en vedvarende relasjon». Videre skriver han: «Omsorg betyr at vi ikke kan redusere situasjonen til bare å utgjøre en oppgave og et problem som krever resolute løsninger. ... Omsorg er forbundet med omtanke, oppmerksomhet, deltakende sympati, forståelsesfullhet (Lorentzen 2006, s. 35)

Da jeg gikk inn til Kari første gangen føltes det litt som vi var to gode venner som skulle på byen. Jeg husker følelsen av at jeg gledet meg, og jeg tenkte det ville

gjøre henne godt å komme seg ut av leiligheten og få en fin opplevelse. Jeg gledet meg på hennes vegne og jeg følte omtanke og forståelse for henne og hun hadde min fulle oppmerksomhet. Er det dette Lorentzen mener med omsorg? Når vi sitter på Fridays og koser oss med drikke, er den gode stemningen tilbake. Vi ser på hverandre og ler sammen, og Kari er liksom ikke en «bruker» og jeg en «hjelper», men vi er mer som to venner på byen. Jeg husker den fine følelsen når vi sitter der og jeg tenker at dette var nok god omsorg for Kari.

Det kan være vanskelig å se når den gode omsorgen går over til å være paternalisme.

Som vernepleier er jeg altså forpliktet til å gi brukerne god omsorg. Dette er ofte en vanskelig balansegang mellom personalets inngripen i en persons liv, og personens selvbestemmelse. Når en som omsorgsarbeider samhandler med en tjenestemottager, kan det være vanskelig å se om en går over en grense og griper for mye inn i den andres liv og selvbestemmelsesrett (Christensen og Nilssen 2006, s.47). Eide og Skogstad (2013) definerer paternalisme som «det å ta stilling på vegne av andre, og bestemme hva som er best og riktigst for andre» (s. 138). Det kan være vanskelig å se når den

Jeg trodde jeg visste hva som var best for henne, og at det jeg gjorde var å gi god omsorg.

gode omsorgen går over til å være paternalisme.

Da jeg oppdaget at Kari hadde shorts på seg, ble jeg veldig opptatt av hvordan den passet med gradestokken ute. Da var det med ett shorts som hadde min oppmerksomhet, og omtanken og forståelsen for Kari ble liksom borte. Jeg var ikke interessert i å høre hva hun mente for jeg trodde jeg visste hva som var best for henne, og at det jeg gjorde var å gi god omsorg. Jeg husker frustrasjonen til Kari når hun prøver å argumentere på sin måte.

I følge Reamer er spørsmålet i paternalistisk etikk om «one's actions are motivated by an altruistic interest in a client's welfare» (Reamer 1990, s. 83) Reamer (1990) mener paternalisme kan foregå på tre ulike måter innen sosialt arbeid. Han skriver: «Paternalism can thus take a variety of forms in the practice of

en griper inn på en diskret og umerkelig måte i den tro at det er god omsorg.

sial work. ... ; interference with an individual's intentions or actions; deliberate withholding of information; and deliberate dissemination of misinformation.» (Reamer 1990, s. 82) I det daglige arbeidet er en kanskje ikke så bevisst på at det å holde tilbake informasjon, gi misvisende informasjon eller feilinformasjon også kan være paternalisme. Da Kari og jeg bestilte oss drikke på Fridays, ga jeg beskjed til servitøren at Kari ikke skulle ha alkohol i drinken sin. Jeg gjorde det på en veldig

diskret måte så Kari ikke skulle oppdage det, og på den måten holdt jeg også tilbake informasjon overfor Kari. Jeg tror egentlig ikke det er så veldig uvanlig å gjøre dette i omsorgsyrker. At en griper inn på en diskret og umerkelig måte i den tro at det er god omsorg. Reamer har en klar oppfordring i forhold til nettopp dette: «... because of our abiding interest in helping, we must be particularly attentive to any tendency to become excessively intrusive in the lives of our clients.» (Reamer 1990, s.83) Han mener altså at en som omsorgsarbeider må passe seg for alle tendenser til å bli overdrevent pågående i brukernes liv. Jeg ble nok litt for ivrig, jeg trodde jeg visste hva som var best.

Christensen og Nilssen (2006) skriver

omsorg for utviklingshemmede er en balansegang mellom formynderi og unnfalighet.

om hvordan omsorg for utviklingshemmede er en balansegang mellom formynderi og unnfalighet. «På den ene siden har vi å gjøre med voksne mennesker som i utgangspunktet har samme rettigheter som andre borgere til selvbestemmelse og integritetsbeskyttelse. På den andre siden er mange psykisk utviklingshemmede svært avhengig av omsorg fra andre.» (Christensen og Nilssen 2006, s.48) Kari hadde nok behov for følge til byen, men trengte hun egentlig hjelp til påkledningen? Jeg husker min fortvilelse over at hun enda ikke har tatt på seg noe pent da jeg kom inn for andre gang. Bevisst bruker jeg en bestemt stemme og

befaler gjennom ordet MÅ! «Du utøver kommunikatív paternalisme hvis du i stor grad lader kommunikasjonen din overfor den andre. Denne formen for kommunikasjon representerer en form for maktutøvelse», skriver Halvor Nordby (2012, s. 126). Jeg tenkte ikke på det da jeg var i situasjonen, men når jeg ser tilbake tenker ser jeg at jeg utøvde makt overfor Kari med måten jeg kommuniserte. I følge Nordby er det ikke alltid feil å utøve slik makt, dette blir en vurdering i forhold til alvorligheten av de negative følgene for den det gjelder. Han skisserer fem ulike forhold en må vurdere før en kan si at bruk at kommunikatív paternalisme er tilstrekkelig etisk begrunnet. Disse fem forholdene er for det første hvilke handlingsalternativer som finnes innenfor de fastlagte rammene. For det andre må det vurderes hvor god forståelse personen har av egen helsesituasjon. Høy grad av forståelse bør gi høy grad av selvbestemmelse. Det tredje aspektet er hvor høy kunnskap tjenesteyter har om tjenestemottakers ønsker og konsekvensen av disse. Har tjenesteyter god nok forståelse og er alle handlingsalternativer vurdert? Det fjerde en må vurdere er alvorlighetsgraden av konsekvensene, og til

Høy grad av forståelse bør gi høy grad av selvbestemmelse.

siste må en se på tidsaspektet. Dersom en kan avvente å ta en avgjørelse, kan dette gi en anledning for begge å tenke igjennom saken. En enkel huskeregel for å vurdere

om ladet kommunikasjon er etisk begrunnet oppsummerer Nordby til ett spørsmål: «Hva ville du selv ønsket hvis du var pasienten, eller hvis pasienten var en nær slektning av deg?» (Nordby 2012, s. 128 og 129)

Nordby mener at tidsaspektet må tas med i vurderingen før en benytter seg av kommunikatív paternalisme. Når flere beboere skal kjøres til ulike steder til ulike tider blir det ofte komplisert logistikk som krever høy grad av kreativitet. Da jeg gikk inn til Kari for andre gang, følte jeg meg veldig presset på tid. Oppgaven min var å få Kari med til byen og tilbake på under to timer, og da skulle vi også rekke å kose oss på Fridays. Det sier egentlig seg selv at det blir litt håpløst, det er ikke lett å kose seg når en har korte tidsfrister hengende over seg. Da tidsskjemaet røk fant vi en annen løsning, og hadde jeg drøftet situasjonen med kollegene mine litt tidligere, hadde vi nok klart å finne den løsningen litt før. Da hadde jeg muligens klart å stresse ned og fått mer ro over situasjonen, og kanskje min samhandling med Kari hadde blitt bedre?

Stigmatisering og beskyttelse

Jeg leste en god bok for ikke lenge siden. Den er skrevet av en dame som heter Marte Wexelsen Goksøyr, hun har Downs syndrom. På slutten av boken skriver hun: «For at Norge skal bli et inkluderende samfunn, må vi få oppleve hverandre. Vi må blandes, ikke grupperes. I Norge er mennesker med funksjonshemming blitt gjemt bort på institusjoner, slik at folk skulle slippe å se dem. Holder samfunnet fortsatt på med dette, å holde noen

utenfor?» (Goksøyr 2012, s. 133) Det er nå gått en del år siden det ble bestemt at personer med utviklingshemning skulle ut av institusjonene og inn i egne boliger. Beslutningen ble tatt av Stortinget i 1988, og gjennomført som en reform, HVPU-reformen, frem til midten av 1990-tallet. Tiltaket var «knyttet opp mot idealer om integrering og normalisering». (Kittelsaa, 2011, S.17 og 18)

Kari bor i egen bolig, eller i bofellesskap,

Jeg tenkte kanskje litt som Marte Goksøyr, at vi må blandes og få oppleve hverandre.

med personale. På denne måten er hun integrert. Om dagene liker hun bare å være hjemme i leiligheten sin, hun er ikke så ofte med på aktiviteter. Jeg syntes det var veldig kjekt at hun hadde lyst til å dra til byen og gå på Fridays. Jeg tenkte kanskje litt som Marte Goksøyr, at vi må blandes og få oppleve hverandre. En voksen dame med Downs syndrom kan også ha godt av en tur på puben. Da blir hun akkurat som alle andre, hun blir integrert og normalisert, tenkte jeg.

Jeg tenkte jeg måtte beskytte henne.

Så dukket shortsene opp, og stillongsen. Det gjorde noe med meg og jeg reagerte helt automatisk før jeg fikk tenkt meg ordentlig om. Spesielt når hun hadde fått på seg stillongsen under, jeg husker jeg ble

engstelig. Jeg ble engstelig og redd for at folk skulle synes at hun ikke var helt vanlig likevel. Selv om hun gikk på pub. Jeg var redd de skulle le av henne og hun skulle oppdage det. Det ville ikke vært greit. Jeg tenkte jeg måtte beskytte henne.

I min vurdering av hva som var rett å

Og hva vil det egentlig si å bli «normalisert»?

gjøre der og da, var det konsekvensen av å handle eller ikke handle som var mitt fokus. Jeg vurderte det slik at folk ville se rart på Kari og le av henne om hun gikk i det antrekket. I ettertid tenker jeg at jeg egentlig ikke kunne vite sikkert hvordan folk ville reagere på Karis påkledning. Kanskje folks reaksjon hadde vært mildere enn jeg hadde forestilt meg, eller kanskje de ikke hadde reagert i det hele tatt? Og hva vil det egentlig si å bli «normalisert»? Betyr det for eksempel at Kari må kle seg slik jeg tenker er «normalt»? I Helse- og

Kari har lov å være annerledes.

omsorgstjenestelovens kapittel 9 er det gitt mulighet til å benytte tvang dersom en må ivareta «vedkommendes sosiale aktelse». (IS-10/2004) Kravet etter lovens § 9-5 om bruk av tvang og makt er at tiltakene ikke må «gå lenger enn det som er nødvendig for formålet, og må stå i forhold til det formålet som skal ivaretas». Da jeg så Kari

i shorts med stillongs under, tenkte jeg at det ikke ville være greit for henne når folk så rart på henne, og kanskje lo. I ettertid er jeg usikker på om det egentlig var så ille. Faren for hennes «sosiale aktelse» var nok ikke stor nok til at jeg hadde mulighet til å benytte tvang, og følgelig hadde jeg heller ikke anledning til å bruke «truestemme» slik jeg gjorde. Kari har lov å være annerledes.

Professor Wolf Wolfensberger mente at det «ligger i den menneskelige natur å verdsette – dermed også å devaluere andre». Dette skjer helt ubevisst, og det ville det ikke være mulig å endre på. (Askheim 2003, s.29) Wolfenbergers teori er på norsk kalt «verdsetting av sosial

Enkelte sosiale roller vil alltid være lavere verdsatt, dette gjelder blant annet utviklingshemmede.

rolle». Utgangspunktet for teorien er at rollen du har i samfunnet vil bestemme hvilken velferd du har. Enkelte sosiale roller vil alltid være lavere verdsatt, dette gjelder blant annet utviklingshemmede. Det er mulig å motvirke denne devalueringen med ulike tiltak. For det første kan man øke kvaliteten på de fysiske omgivelsene rundt den enkelte, for eksempel bør de bo i finere hus, ha finere biler enn andre, og kle seg i finere klær. For det andre kan en øke personens kompetanse på flere områder, blant annet i forhold til atferd og sosiale kompetanse. (Askheim 2003, kap.2) I følge Wolfenbergs teori ville folk sett ned på

Kari uansett, fordi hun tilhører gruppen utviklingshemmet. Før å motvirke denne devalueringen mente han at omsorgsarbeideren blant annet måtte søke å påvirke den devaluertes «atferd, utseende og fremtoning». (Askheim 2003, s. 44) Han mente altså at personer som Kari blant annet måtte kle seg i ekstra fine klær. Det var nok litt sånn jeg tenkte også da jeg ba Kari om å pynte seg.

Wolfensberger mente at tjenesteyter har en plikt til å motvirke devalueringen av den en er satt til å hjelpe. Da jeg så Kari i

tjenesteyter har en plikt til å motvirke devalueringen av den en er satt til å hjelpe

shorts og stillongs, følte jeg meg forpliktet å motvirke faren for at Kari ble sett ned på av andre. En kan si jeg handlet etter en indre samvittighet. I følge filosofen Immanuel Kant er en handling god dersom du handler i henhold til din plikt, og du i tillegg har gode motiver for handlingen. En slik plikt kan komme fra autoriteter som for eksempel en leder, staten eller fagforbundet, men det kan også være styrt av en indre samvittighet. (Aadland 1998, s.70) I samhandling med Kari tenkte jeg at det var min oppgave å hjelpe henne med klærne for å unngå at folk skulle le av henne. Slik sett handlet jeg

De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det?

Illustrasjonsfoto: Mikkel Hegna Eknes.

både i forhold til hva jeg tenkte var min plikt og jeg hadde gode hensikter. Etter et pliktetisk perspektiv kan en altså si at min handling var god. Spørsmålet i slike vurderinger tenker jeg er om en har full oversikt over hva som faktisk er ens plikt. Et annet problem er at flere plikter kan komme i konflikt med hverandre.

Før Kari og jeg skulle på Fridays var jeg opptatt av at hun måtte skifte klær. Under arbeidet med dette essayet er jeg blitt usikker på om min kommando om klesskift var mest for henne eller mest for meg selv. Hadde hun et reelt behov for beskyttelse, som påla meg en plikt til å

beskytte? Eller hadde jeg behov for å beskytte meg selv? Det er ikke alltid lett å oppfatte forskjellen. Tomas Owren (i Linde og Owren 2011) har skrevet om hvordan tjenesteyter i møte med bruker kan bli utfordret til å endre sin oppfatning av hva som er «normalt». Dette «kan kreve at tjenesteutøvere aksepterer å bli utfordret, våger å gå inn i det usikre og uklare.» (Linde og Owren 2011, s278) Han forteller om en dame med autisme og psykisk utviklingshemming som, underveis til butikken, kan bruke veldig mye tid på å stoppe opp og studere blader på trærne. Noen av de ansatte føler seg usikre på situasjonen. Det føles unaturlig og flaut å bare stå der, og de vet ikke hvordan de skal forhold seg til folk som går forbi. (Linde og Owren 2011, s. 265-269) Å gå på Fridays i shorts med mørkeblå ullstillongs under, vil òg bli sett på av mange som ikke «normalt». I hvert fall for en dame. Folk ville sett på henne, og tenkt sitt. De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det? Jeg liker ikke så mye oppmerksomhet, jeg var redd det ville bli ubehagelig. Disse vurderingene var nok med på å påvirke mine handlinger selv om jeg ikke var bevisst på det der og da.

Identitet, roller og gruppetilhørighet

«Individuell identitet har å gjøre med menneskers oppfatning av seg selv – «hvem jeg er».» (Schieffloe, 2011 s.180) Identiteten avhenger av personens oppfatning av egne egenskaper og kvaliteter, og opplevelse av fellesskap med aktuelle grupper. Følelse av tilhørighet til en gruppe er igjen avhengig av opplevelsen av å bli betraktet og

behandlet som medlem av gruppen. (Schieffloe 2011, s.180 og 181) I Norge har vi strenge regler i forhold til kjøp og inntak av alkohol. For å kunne innta drikke med lavt alkoholinnhold, må en være fylt 18 år, mens aldersgrensen for sterkere

De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det?

alkoholholdig drikke er 20 år. Alkohol er altså noe som kun tilhører gruppen voksne. Kari er en voksen dame på over 30, og altså gammel nok til å både kjøpe og innta drikkevarer med alle grader av alkohol. Kari har ingen sykdommer, og tar heller ingen medisiner som ikke kan kombineres med alkohol. Det finnes heller ingen særbestemmelser som sier at utviklingshemmede eller personer med Downs syndrom ikke har rett til å ta seg en drink. Likevel tillot jeg meg selv å nekte alkohol i drinken til Kari. For å være helt ærlig så aner jeg ikke hvor den tanken kom

De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det?

fra, hvorfor det virket så naturlig der og da. Tenk om noen skulle nekte meg en drink om jeg hadde lyst på, eller et glass vin eller en «utepils». Riktignok har vi regler i Norge om at personer som er synlig beruset ikke skal få kjøpe mer, men det er

ikke det det er snakk om her. Og selv kunne jeg jo selvsagt ikke kjøpe meg en drink på Fridays fordi jeg var på jobb, men det var jo ikke Kari. Jeg har etter hvert fått oppleve en del arrangement for utviklingshemmede, både private og offentlige, og jeg har enda ikke opplevd at det har vært servert alkohol. Tenkte jeg at «det er sånn vi gjør det»? Er dette blitt en slags kultur blant oss hjelpere? Hvordan passer dette inn i visjonene for HVPU-reformen om «integrering» og «normalisering»? Og hva gjør det med identitetsfølelsen som voksen?

«Linton mente at vi mennesker lever i grupper, og at gruppene har den egenskapen at vi ser oss selv og de andre i gruppen som en enhet. Hver og en av oss er riktignok en enhet i seg selv, men kan ikke tenke seg eller tenkes å være uten gruppetilhørighet. Gjennom å tilhøre en gitt gruppe får vi forventninger rettet mot oss ..., forventningene, og hvordan vi oppfatter de, vil ha betydning for hvordan vi oppfører oss.» (Levin og Trost 1996, s. 114 - 117). Til vanlig tenker en gjerne ikke over at en har ulike roller som medfører ulike og til dels motstridende forventninger til en selv. Nå i ettertid måtte jeg gå tilbake og lete etter forventninger, normer, roller og gruppetilhørighet i min egen historie, for å forstå hvordan dette hang sammen.

Før jeg gikk inn og hilste på Kari den dagen, visste jeg at jeg skulle være med Kari på Fridays, og at bilen var ledig frem til klokken 18.15. Jeg husker stresset jeg følte da jeg ringte på til henne. Jeg måtte «få Kari klar» så fort jeg kunne og vi måtte komme oss avgårde og være tilbake til

«riktig» tid. Jeg tenker det kan ses på som en forventning til meg som kollega og ansatt. Samtidig var jeg Karis hjelper den dagen og skulle ivareta hennes ønsker, behov og rettigheter. Hun skulle ha tid nok til å gjøre seg klar,

De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det?

selvbestemmelsesretten skulle ivaretas og det var selvsagt viktig at det hele ble en fin opplevelse for Kari. I tillegg følte jeg forventninger om at jeg, både som kollega, ansatt, Karis hjelper og antakelig som samfunnsborger, skulle hjelpe henne med et «greit» antrekk for anledningen. Kari er aldri tidlig ute når hun skal noe, og nå skulle jeg altså få henne klar, få oss til byen, kose oss med en drink og få oss hjem

De ville også forstått at jeg var med henne, og da de ville se på meg og. Hvordan skulle jeg taklet det?

igjen på under to timer! Her måtte jeg være effektiv. Nå i ettertid forstår jeg hvordan jeg «scannet» både henne og klærne hun hadde på seg for å sjekke ut om hun kunne gå som hun gjorde. Her måtte ting skje fort. Kjapt gav jeg henne beskjed om at hun måtte bytte til bukse, før jeg fortet meg ut igjen. Det jeg opplevde kan ses på som en rollekonflikt, hvor jeg hadde flere roller med motstridende forventninger.

(Schiefloer 2011 s.211) Jeg lurer på om Kari merket at jeg var stresset. Kunne hun se det på meg, eller høre det på stemmen min?

«Følelsen av oppgitthet og irritasjon er ikke uprofesjonell, men den er uprofesjonell hvis slike følelser påvirker ens faglige tilnærming.» (Lorentzen 2011, s.120) Jeg husker jeg tenkte på hva de andre i personalgruppen ville si, om de fikk høre at jeg hadde tatt med meg Kari til byen i shorts og stillongs. Jeg hadde nok helt sikkert fått høre det. De ville komme med stygge blikk og ubehagelige spørsmål og kommentarer. Schiefloe skriver om hvordan sanksjoner blir brukt i samfunnet for å opprettholde eller korrigerer atferd.

Å krenke et individs autonomi er å krenke et vesentlig aspekt ved hans eller hennes menneskeverd.

(Schiefloer, 2011 s. 145). Når en jobber i bofellesskap for utviklingshemmede, tror jeg en ofte kan oppleve slike rollekonflikter. Hadde jeg vært mer bevisst på dette da jeg var i situasjonen, hadde jeg kanskje klart å sortere hvilke forventninger som var viktigst å prioritere? Kanskje dette er noe en kan trene på?

Selvbestemmelse og autonomi

Selvbestemmelse og autonomi er et grunnleggende prinsipp som vi setter spesielt høyt i vårt samfunn, og for de fleste av oss er det som en selvfølge at vi har innflytelse på eget liv. Gjennom vernepleierutdanningen settes det særlig

fokus på begrepet både i undervisningen og i lærebøker. Henriksen og Vetlesen sier det slik: «Helt allment kan vi si at omsorgen bare er moralsk ansvarlig når den gis med full respekt for mottakerens autonomi. Å krenke et individs autonomi er å krenke et vesentlig aspekt ved hans eller hennes menneskeverd.» (Henriksen og Vetlesen 2006, s. 82) «Myndiggjøring innebærer at bruker/klient får hjelp til å mobilisere og ta i bruk egne ressurser, slik at de opplever mestring og har innflytelse og styring over eget liv. ... Myndiggjøring kan innebære at faglig innflytelse og kontroll blir svekket til fordel for bruker/klients egen makt, ansvar og kontroll. Myndiggjøring er en særlig utfordring i arbeid med brukere som ikke selv kan gi uttrykk for ønsker og behov, ikke forstår konsekvensen av egne valg eller har urealistiske mål. Utvikling av selvbestemmelse er viktig i dette arbeidet.» (Fo, 2010)

Som vernepleier møter en altså både krav og forventninger fra flere retninger om at en skal jobbe for myndiggjøring og selvbestemmelse for den enkelte, og at en legger til rette for at disse verdiene ivaretas. I det yrkesetiske grunnlagsdokumentet, innrømmes det også at dette arbeidet kan være utfordrende, men det presiseres at utvikling av selvbestemmelse da er viktig. Nordtvedt har også skrevet om dette: «situations involving the right to autonomy for a patient [can] typically cause dilemmas because the right to autonomy can threaten other aspects of the patient's well-being». (Nordtvedt 1996, s. 11) Etiske dilemma en opplever som vernepleier, dreier seg ofte om balansen mellom

selvbestemmelse og andre hensyn til brukeren. Det er ikke alltid en ser det etiske dilemmaet når en er i det, og enkelte ganger ser en det ikke før en blir gjort

Det er ikke alltid en ser det etiske dilemmaet når en er i det,

oppmerksom på det av andre.

Helt i starten av arbeidet med essayet leste min veileder gjennom historien min for første gang. «Hvorfor har du skrevet drink i hermetegn?» spurte hun. Jeg hadde skrevet drink som «drink». «For å forklare at det er drink uten alkohol», sa jeg. «Hun har nok aldri smakt alkohol, så jeg tror ikke hun ville like det», fortsatte jeg, og forklarte hvordan jeg diskret hadde gitt beskjed til kelneren om å droppe alkoholen. «Hvor gammel er denne damen da?», spurte min veileder videre. «Litt over 30», svarte jeg. «Er det ikke litt rart at hun er over 30 og aldri har smakt alkohol?»

Jeg tenkte ikke på at Kari skulle bestemme selv om hun ville ha alkohol i drinken sin.

undret min veileder. Det hadde jeg aldri tenkt på, og jeg følte meg litt dum der jeg satt.

«Det å ta valg innebærer å kunne veie fordeler og ulemper opp mot hverandre, for så å velge det alternativet man finner best. Det krever trening i form av erfaring» skriver Dahlen (2007, s. 150) Jeg tenkte

ikke på at Kari skulle bestemme selv om hun ville ha alkohol i drinken sin. Der og da var det en selvfølge for meg å velge det vekk for henne, og jeg reflekterte ikke over det hverken før eller etter. Sånn hadde det kanskje alltid vært? At de som er med Kari på pub, diskret og velmenende gir beskjed om at drinken hennes for all del ikke må inneholde alkohol? Eller kanskje hun har smakt det flere ganger og synes det er godt med en skikkelig drink? Jeg vet ikke – jeg spurte henne ikke. I etterkant tenker jeg at jeg krenket Karis rett til selvbestemmelse.

Kari gikk ikke til byen i shorts slik hun først hadde tenkt. Dersom hun hadde gjort det hadde hun kanskje kjent at det var for

Også utviklingshemmede gjør egne erfaringer som de kan lære av.

kaldt? Kanskje hun da hadde gått inn igjen og byttet? Eller kanskje hun hadde reist helt til byen i shorts før hun kjente at det var kaldt, og kanskje begynt å fryse og blitt forkjølet? Selv har jeg opplevd flere ganger å gå ut med for lite klær på meg slik at jeg har blitt forkjølet. Det er ganske irriterende, men så husker jeg på det en stund og kler på meg litt for mye en periode. Er det ikke det som kalles erfaring? Er det ikke på den måten man lærer? Det er vel nettopp dette Dahlen tar til ordet for. At også utviklingshemmede gjør egne erfaringer som de kan lære av.

Owren og Linde presenterer en modell for samhandling med bruker hvor en beveger seg over en skala med ulik grad av selvbestemmelse. I ene enden blir

Illustrasjonsfoto: Mikkel Hegna Eknes.

tjenesteyter fullstendig styrt av tjenestemottaker. På denne måten er tjenestemottaker helt i førersetet, han eller hun bestemmer hva som skal gjøres her dermed fullstendig autonomi. Neste trinn på skalaen innebærer en inviterende praksis. Her vil tjenesteyter kunne være mer inviterende og ta initiativ utover det tjenestemottaker har ytret ønske om, men avslutte initiativet så snart en oppfatter at

tjenestemottaker ikke vil. På tredje nivå av skalaen blir tjenesteyter mer insisterende. Her vil en bevege seg inn i «etiske dilemmaer, fordi den innebærer at andre verdier prioriteres på bekostning av brukers autonomi og selvbestemmelse». (Owren og Linde 2011, s. 180) Den siste kategorien for samhandling i denne modellen er tvang. Her gjennomfører en noe selv om tjenesteyter viser tydelig motstand. Slik form for samhandling er i utgangspunktet ulovlig, men gjennom ulike bestemmelser i lovverk er det gitt anledning til bruk av tvang under strenge vilkår. (Owren og Linde 2011, kap. 9) Som vernepleier vil jeg i samhandling med tjenestemottaker bevege meg ulike steder på denne skalaen med ulik grad av autonomi og tvang.

Om jeg bruker denne modellen til å se på min samhandling i møtet med Kari, ser jeg at jeg kanskje var litt rask med å insistere. Med én gang jeg oppdager at hun har shorts på seg, gir jeg henne bare beskjed om å skifte. For å understreke at jeg mener alvor føyer jeg til at hun må skifte «før vi går». Underforstått at vi ikke går før hun har skiftet. Der og da gjorde jeg det i aller beste mening, men når jeg analyserer det på denne måten var det antakelig ikke særlig heldig. Var jeg kanskje helt over i den enden av skalaen som kalles «tvang»? Kari var jo veldig tydelig på at hun ikke ville bytte – både den første og den andre gangen. Det er

Vi lever i en kultur der selvrealisering er viktig, ... Det er bare jeg som kan være meg.

ubehagelig å tenke på det på denne måten. Jeg burde kanskje gitt henne større mulighet til å bestemme selv og gjøre erfaringer både i forhold til både antrekk og drikke?

«Vi lever i en kultur der selvrealisering er viktig, ... Det er bare jeg som kan være meg. Mitt kall er å leve mitt liv på min egen måte, og ikke imitere andres måte å være på. Jeg må være tro mot meg selv. Derfor impliserer dette idealet om selvrealisering også et krav om et samfunn som gir enhver rett og mulighet til å være seg selv. Frihet blir dermed sentralt, frihet til å realisere mitt individuelle livsprosjekt.» (Christoffersen, 2005 s.101)

Som vernepleier, i møte med ulike individ, må jeg nok lære meg å akseptere at hver og en har sin egen måte å leve sitt liv. Hver enkelt har rett til å få være seg selv, og jeg må bidra til at dette er mulig.

Relasjoner

Grunnlaget for Karis relasjon til meg er at hun er utviklingshemmet og bor i bofellesskapet hvor jeg er en del av personalet, dette er også grunnlaget for at det er hun og jeg som skal dra på pub sammen denne dagen. I følge Per Lorentzen er dette en asymmetrisk relasjon fordi «førstnevnte blir [en person] som sistnevnte skal gjøre noe for og med». (Lorentzen 2006, s.16) Som vernepleier vil arbeidsdagen min bestå i å møte ulike mennesker med ulike hjelpebehov, og relasjonen min til den jeg yter hjelp til vil alltid være asymmetrisk slik Lorentzen beskriver det.

Røkenes og Hanssen mener at min oppgave som fagperson blant annet er å

sørge for at jeg har god relasjonskompetanse. Dette innebærer å gå inn i relasjonen med det mål at «det som skjer, er til det beste for den andre». Røkenes og Hanssen mener videre at det er mitt ansvar som fagperson å «legge til rette for god kommunikasjon» (Røkenes og Hanssen

Det er mitt ansvar å legge til rette for god kommunikasjon, men det er ikke alltid like lett.

2012, s.11). Kari har et verbalt språk som er vanskelig for meg å forstå. I mitt møte med henne denne dagen oppfatter jeg at hun er uenig med meg, det viser hun tydelig med kroppsspråk og stemmeleie. Kari snakker fort og mye, og det virker som hun tror jeg oppfatter alt hun sier. Men jeg forstår ikke ordene. Det er mitt ansvar å legge til rette for god kommunikasjon, men det er ikke alltid like lett. Uten å kunne ta hennes argumenter med i vurderingen, bestemmer jeg hva som er best for henne. Men hva var det egentlig Kari sa den dagen? Hadde jeg vurdert situasjonen annerledes om jeg hadde forstått henne bedre?

Røkenes og Hanssen (2012) beskriver filosofen Martin Bubers teori om hvordan vi som fagpersoner møter brukerne som et subjekt eller et objekt. Når vi møter den

Når en møter den andre som subjekt, møtes en «i en felles opplevelse. Vi møtes «innenfra»

andre som et objekt, som det, er vi styrt av å nå et mål. «Vi vet hva klienten trenger, og blir først fornøyd når målet er nådd.» (Røkenes og Hanssen 2012, s. 50) Jeg husker hvor fokusert jeg var på at Kari måtte få på seg «de rette klærne», og hun måtte forte seg så vi rakk tilbake til rett tid.

Når en møter den andre som subjekt, møtes en «i en felles opplevelse. Vi møtes «innenfra» emosjonelt og opplevelsesmessig. Vi bare er til stede i noe samtidig.» (Røkenes og Hanssen 2012 s. 50) Da Kari og jeg satt på Fridays, lo vi sammen hver gang de ringte i bjellen i baren. Vi kvapp til begge to, før vi så på hverandre og lo. Det var veldig fine øyeblikk. Vi snakket ikke med ord, men jeg følte likevel vi hadde en slags dialog om det som skjedde. Jeg husker følelsen av glede over at vi lo sammen. Jeg vet jo egentlig ikke sikkert hvordan Kari opplevde det, men jeg hadde inntrykk av at hun koste seg. Jeg følte vi hadde en fin, felles opplevelse.

Når jeg sammenligner disse to situasjonene, forstår jeg hvor ulikt jeg så på Kari i de to opplevelsene. Tenk om jeg kunne hatt den fine kontakten med henne også før vi dro til Fridays. Den indre roen jeg følte, og gleden over å være sammen med henne. Hvordan hadde det blitt? Kanskje det hadde blitt omtrent som når to gode venner skal dra til byen? «Slke relasjoner er ikke preget av at den ene skal gjøre noe med den andre, men av et Jeg og Du, hvor alle snakker, handler og påvirker» (Lorentzen 2006, s.50) Om jeg hadde hatt en annen ro da jeg kom inn til Kari, kunne jeg gått frem på en roligere

måte da jeg foreslo å skifte klær. Kanskje hun også hadde vært roligere og ikke begynt å snakke så fort og mye, og kanskje jeg hadde forstått mer av hva hun sa?

Per Lorentzen har vært kritisk til at

Det er en gjensidig berikende relasjon: Jeg får ta del i ditt unike perspektiv, og jeg gir deg tilgang til mitt

personalet i bofellesskap har behov for å knytte utviklingshemmedes individuelle atferd og særegenheter opp mot medisinske diagnoser. Han mener dette fort kan føre til et fokus på «iverksetting av passende behandling/tiltak» (Lorentzen 2003, s.131). Jeg tenker det blir mye det samme som å se på den enkelte som objekt, hvor behandlingen og tiltakene skal føre til et mål. Lorentzen tar til ordet for å fokusere

Meningene er unike, og hendelsen er unik

mer på den gjensidige berikelsen en kan gi hverandre. «Det er en gjensidig berikende relasjon: Jeg får ta del i ditt unike perspektiv, og jeg gir deg tilgang til mitt». (Lorentzen 2003, s. 146) Han mener at faglig kunnskap er viktig å ha i bunnen, men når en skal samhandle med noen trenger en og kunnskap om personen. En må kjenne den andre, vite hva den andre liker og «involvere seg fra innsiden». (Lorentzen 2003, s149) «I et samregulert samspill mellom to personer uttrykkes

altså spesifikke meninger knyttet til de spesifikke omstendighetene man er i. Meningene er unike, og hendelsen er unik.» (Lorentzen 2003, s. 148)

Jeg var inne hos Kari flere ganger før vi dro avgårde til byen. Jeg følte ikke at noen av de møtene våre var noe særlig berikende, og det følte antakelig ikke Kari heller. Jeg forstod ikke hvorfor Kari absolutt ville ha på seg shorts og jeg forstod ikke hva hun sa. Så kan en kanskje begrunne dette med at Kari har et dårlig språk, men ser en det slik både Røknes og Hanssen og Lorentzen ser på det blir det vel mer riktig å si at jeg ikke har nok kunnskap om Kari. Jeg kjenner henne ikke godt nok til å forstå mer av det hun liker og hva hun sier, jeg mangler relasjonskompetanse i forhold til henne.

**miljøterapeuten må forstå
mennesket det gjelder, før man
foretar seg noe**

I boken «Forståelse i miljøterapi» (2010) beskriver Jacobsen og Gjertsen hvordan samhandlingen mellom en bruker og personalet kan forbedres. Boken tar oss med gjennom en prosess hvor «Frida» flytter inn i ny bolig med personale som ikke kjenner henne. I starten er hun preget av mye uro, og personalet sliter med å forstå hva hun trenger. Gjennom ulike tiltak og blant annet bruk av refleksjon, får personalet økt forståelse både for Frida og for den gjensidige påvirkningen som skjer ved samhandling. Personalet får økt bevissthet til egen fremtoning i forhold til

kroppsspråk, stemmeleie, usikkerhet og de lærer bedre å forstå Fridas ønsker og behov. (Jacobsen og Gjertsen 2010, kap. 1 og 9). Jacobsen og Gjertsen understreker at «miljøterapeuten må forstå mennesket det gjelder, før man foretar seg noe». (2010, s.156) Da Kari og jeg satt på Fridays, opplevde jeg at vi hadde en fin dialog. Vi forstod hverandre og snakket det samme språket. Jeg hadde nok et helt annet kroppsspråk og fremtoning da, enn tidligere på dagen. Tenk om jeg hadde den hatt samme roen og klart å kommunisere og samhandle med henne på samme måte som på Fridays. Om jeg hadde hatt den samme forståelsen for henne, også før vi dro, hadde kanskje hele dagen blitt en god opplevelse for begge.

Litteraturliste

- Askheim, O. P., (2003) Fra normalisering til empowerment. Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede. Oslo. Gyldendal Akademisk
- Bergen kommune (2012) Styringskort for tjenester til utviklingshemmede [Internett]. Tilgjengelig fra: <www.bergen.kommune.no> [Nedlastet 26. april 2014].
- Christensen, K., og Nilssen, E., (2006) Omsorg for de annerledes svake. Et overvåket hverdagsliv. Oslo. Gyldendal Akademisk
- Christoffersen, S. A., (2005) Urørlighetssonen – grenser og overgrep. I: Christoffersen, S. A., red. (2005) Profesjonsetikk s. 85-104 Oslo. Universitetsforlaget.
- Dahlen W. N., (2007) Retten til selvbestemmelse. I Ellingsen, K. E. red, (2007). Selvbestemmelse. Egne og andres valg og verdier. S. 143-158 Oslo. Universitetsforlaget
- Eide, S. B., og Skorstad, B., (2013) Etikkk – til refleksjon og handling i sosialt arbeid. 3.utg. Oslo. Gyldendal Akademisk
- Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger,

- sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere (2010) Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere. Oslo. FO
- Goksøyr, M. W., (2012) Jeg vil leve. Otta. Forlaget Oktober
- Henriksen, J. O., og Vetlesen, A. J., (2006) Nærhet og distanse. Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker. 3.utg Oslo. Gyldendal Norsk Forlag
- Helse- og omsorgstjenesteloven (2011) [internett] tilgjengelig fra <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30#KAPITTEL_9> [lastet ned 19.05.14]
- Høgskolen I Bergen (09.12.2013) Bacheloroppgaven ved AHS [Internett] tilgjengelig fra <<https://itportalen.hib.no/eksamen/ahs/DanaInfo=student.hib.no+oppgaveskriving-retningslinjer.html>> [lastet ned 11.04.14]
- Jacobsen, K., og Gjertsen, H. B., (2010) Forståelse i miljøterapi. Teori, forståelsesramme, kognisjon, emosjonell og psykologisk fungering, helse og miljø. Oslo. Gyldendal Akademisk
- Kittelsaa, A. M., (2011) Vanlig eller utviklingshemmet? Selvfølgelig og andres forståelse. Bergen. Fagbokforlaget
- Koppen, A. E., (2012) Vernepleiefaglig arbeid belyst som balansekunst mellom faglighet og gode intensjoner. Bacheloroppgave. Institutt for sosialfag og vernepleie. Høgskolen i Bergen
- Lorentzen, P., (2003) Fra tilskuer til deltaker. Samhandling og kommunikasjon med voksne utviklingshemmede. Oslo. Universitetsforlaget
- Lorentzen, P., (2006) Slik som man ser noen. Faglighet og etikk i arbeid med utviklingshemmede. Oslo. Universitetsforlaget
- Lorentzen, P., (2011) Ansvar og etikk i miljøarbeid. Oslo. Universitetsforlaget
- Løgstrup, K. E., (1956/1991) Den etiske fordring. København. Nordisk Forlag
- Nordby, H., (2012) Etiske dilemmaer i helse- og omsorgsarbeid. Oslo. Gyldendal Akademisk
- Nordtvedt, P., (1996) Sensitive judgment. Nursing, moral philosophy and ethics of care. Otta. Tano Aschehoug
- Owren, T., og Linde, S. red., (2011) Vernepleiefaglig teori og praksis. Sosialfaglige perspektiver. Oslo. Universitetsforlaget
- Pettersen, R. C., (2008) Oppgaveskrivings ABC. Veileder og førstehjelp for høgstulestudenter. Oslo. Universitetsforlaget.
- Reamer, F. G., (1990) 2.utg. Ethical dilemmas in social service. A guide for social Workers. New York. Columbia University Press.
- Røkenes, H. O., Hanssen, P.H., (2012) Bære eller bryte. Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker 3. utg. Bergen. Fagbokforlaget
- Skau, G. M., (2013) Mellom makt og hjelp. Om det flertydige forholdet mellom klient og hjelper. 4. utg. Oslo. Universitetsforlaget
- Sosial og helsedirektoratet (2004) Lov om sosiale tjenester kapittel 4A. Rettssikkerhet ved bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming (Rundskriv IS-10/2004). Oslo. Sosial- og helsedirektoratet.
- Tollefsen, A., (2004) Hvilke krav stiller praksisfeltet til vernepleieres etiske praksis? I: SOR Rapport 2004:4 s. 13-27
- Aadland, E., (1998) Etikk – for helse- og sosialarbeidarar. 3. utg. Oslo. Det Norske Samlaget